

بررسی و نقد نرم افزار «قرآن و مستشرقان»*

محمدحسن زمانی** و اسماعیل ابراهیمی***

چکیده

این نوشتار ابتدا نرم افزار (Software) «قرآن و مستشرقان - Quran&Orientalism» را به صورت خیلی مختصر به جامعه‌ای علمی، به ویژه رشته قرآن و مستشرقان معرفی می‌نماید، سپس امتیازات و کاستی‌های این نرم افزار را به کارشناسان مؤسسه تولید کننده، گزارش می‌نماید تا ان شاء الله در نسخه‌های بعدی بایسته‌ها تقویت و نواقص بر طرف شود. مهم‌ترین کاستی این نرم افزار بر خلاف ادعای مؤسسه تهیه کننده که از آن به عنوان جامع‌ترین نرم افزار در مورد «استشراق و قرآن» نام برده‌اند، یکی عدم جامعیت آن و دیگری قایل نشدن جایگاه برای قرآن است.

واژگان کلیدی: قرآن، مستشرقان، نرم‌افزار قرآن و مستشرقان.

* . تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۸/۸ و تاریخ تأیید: ۱۳۹۸/۴/۱۹.

** . دانشیار جامعه المصطفیٰ العالمية و عضو هیئت علمی پاره وقت مرکز پژوهشی قرآن کریم المهدی: mhzamani@yahoo.com

*** . دانش‌آموخته دکتری تفسیر تطبیقی جامعه المصطفیٰ العالمية (نویسنده مسئول): Ebrahimib1980@gmail.com

مقدمه

شکی نیست که امروزه دستاوردهای علمی بشر و تکنولوژی نوین در تمام عرصه‌ها راه یافته و نتیجه این دستاوردهای بشری سرعت، دقت و صرفه‌جویی در هزینه‌ها و زمان را در پی داشته است. کاری که ممکن بود زمان طولانی را سپری کند، امروز با زمان بسیار اندک و هزینه کم قابل دست‌یابی است. یکی از این دستاوردهای بشری، تکنولوژی نرم افزاری است که در حوزه‌های مختلف راه یافته و یکی از حوزه‌های ورود نرم افزار، حوزه پژوهش در مورد قرآن است. در حوزه پژوهش‌های قرآنی نرم افزارهای زیادی تولید و در بازار عرضه شده که هرکدام دارای امتیازات و اشکالاتی است؛ ولی در کل کار بسیار مثبت و جای سپاس‌گزاری و قدردانی است.

اخیراً نرم افزاری به «نام قرآن و مستشرقان» (Quran&Orientalism) از سوی مؤسسه «نستوه» در مشهد مقدس، تولید شده که کار بسیار مهم و ارزشمندی است؛ چون در یک عرصه تخصصی گام نهاده که حقیقتاً جای خالی بود. از آنجا که این قدم مبارک اولین گام در این حوزه خاص می‌باشد و از سویی، هیچ کار بشری بدون نقص و کاستی نمی‌باشد. نویسنده ضمن سپاس‌گزاری از متولیان و مدیران این آثار ارزشمند، در حد کسی که با این نرم افزار کمی سرو کار داشته، نه به عنوان یک کارشناس نرم افزار، اشکالات و کاستی‌هایی که حین کار با آن برخورد نموده را ابتدا به جامعه قرآنی و طالبان معارف و حیانی متذکر و بعد به مؤسسه تولید کننده آن گزارش نماید تا در نسخه‌های بعد اصلاح شود.

نکته قابل یادآوری اینکه، ما در اینجا ابتدا گزارش اجمالی از محتوای نرم افزار ارائه داده، سپس به ترتیب به ویژگی‌های مثبت نرم افزار و کاستی‌های ساختاری و محتوایی آن اشاره خواهیم کرد.

معرفی نرم افزار

نرم افزار (Software) «قرآن و مستشرقان / Quran&Orientalism» به کوشش گروه مطالعات و تحقیقات مؤسسه «نستوه» مشهد با همکاری «مرکز پژوهشی قرآن کریم المهدی» قم در سال ۱۳۹۳ تولید شد. طبق اعلام دبیر مؤسسه «نستوه» جناب آقای سید رضا مهدوی در گفت‌وگو با خبرگزاری بین المللی قرآن (ایکنا) در تاریخ ۲۱ آبان ۱۳۹۳ کارهای فنی و تحقیقاتی این نرم افزار با تلاش همکاران حدود دو سال زمان برده است. محتوای اجمالی این نرم افزار تخصصی که برای اولین بار به جامعه قرآنی عرضه می‌شود عبارت از: تاریخ قرآن، علوم قرآن، معارف قرآن، تفسیر و علوم حدیث با رویکرد فعالیت‌های غربیان می‌باشد که در هشت فصل دسته‌بندی شده است.

برای آشنایی بیشتر لازم است محتویات فصل‌های این نرم افزار ارزشمند مورد مطالعه قرار گرفته و به طالبان معارف قرآنی معرفی و توضیح داده شود. این نرم افزار علاوه بر هشت فصلی که در نوار پایین آن دیده می‌شود، از بخش‌های دیگری مانند: کتابخانه، بانگ مقالات، معرفی آثار و معرفی اساتید (در سمت راست) برخوردار است که در ادامه به آن بخش‌ها (کتابخانه، بانک مقالات و ...) پرداخته خواهد شد. ابتدا به فصل‌های هشت‌گانه اشاره می‌شود.

فصل اول. مفهوم استشراق و محدوده آن

- واژه شناسی

- تعریف استشراق (تعاریف عام، خاص و اخص و وجه تمایز آنها)

- محدوده جغرافیایی مستشرقان و ملیت آنها

فصل دوم. تاریخچه استشراق و دوره‌های آن

- شرق شناسی عام از قرن ششم قبل از میلاد تا قرن ششم بعد از میلاد

- آشنایی اولیه غربیان با اسلام در عصر ظهور اسلام

- اسلام‌شناسی مغرضانه و نقد نویسی انفرادی علیه، اسلام

- اقدام کلیسا به ترجمه قرآن و اسلام شناسی

- عکس‌العمل نظامی کلیسا و غرب و شروع جنگ‌های ۲۰۰ ساله صلیبی از قرن ۱۱-۱۳

- انتقال علوم و تمدن اسلامی به غرب از قرن ۱۳ میلادی

- چاپ و نشر کتاب‌های اسلامی و ضد اسلامی

- استشراق استعماری دولت‌های غربی برای سلطه بر شرق از قرن ۱۷ میلادی

- آغاز استشراق علمی از قرن بیستم

- انقلاب اسلامی ایران و شیعه شناسی غربیان

فصل سوم. اهداف و مکاتب استشراق

۱. استشراق دینی - تبشیری

- تاریخچه شروع استشراق تبشیری

- عوامل تشکیل استشراق تبشیری

- بررسی مستشرقان تبشیری و فعالیت‌های آنان از جمله: (یوحنا دمشتقی، ثيوفانیس، پطرس

مقدس، روبرت کتون انگیسی، اجر بکین، پاپ گریگور نهم، ابراهام هنکلمان، ایگناس گلدزیهر،

تئودور نولدکه، آرتور جفری، رژی بلاشر و...)

۲. استشراق سیاسی - استعماری

- تاریخچه پیدایش استشراق سیاسی - استعماری
- عوامل شکل گیری استشراق سیاسی - استعماری
- آمریکا و استشراق
- صهیونیسم و استشراق
- بررسی مستشرقان سیاسی - استعماری و فعالیت های آنان (لورانس، کارن هنریش بیکر، انگس، اسنوک، لرد کرزن، برنارد لوئیس، مک دونالد، ادوارد هنری بالمر و...)

۳. استشراق علمی

- تاریخچه پیدایش استشراق علمی
- عوامل پیدایش استشراق علمی
- بررسی مستشرقان علمی و فعالیت های آنان (ریچارد سیمون، جان جاکوب، ژول لابوم، موریس بوکای، جرج جرداق، ایزوتسو، ادوارد سعید، اندرو ریپین، هنری کورین و...)

فصل چهارم. مراکز شرق شناسی

- ۱. فرانسه؛ ۲. هلند؛ ۳. آلمان؛ ۴. ایتالیا؛ ۵. انگلیس؛ ۶. آمریکا؛ ۷. روسیه؛ ۸. اسرائیل.

فصل پنجم. فعالیت های مستشرقان

- ۱. پژوهش های قرآنی
  - ترجمه قرآن
  - چاپ و نشر قرآن کریم
  - معجم نگاری لفظی و موضوعی قرآن
  - تدوین دایرة المعارف ها
  - تصحیح و احیای کتب خطی در باره قرآن
  - پژوهش های علمی و تألیف کتاب ها و مقالات درباره قرآن
  - معارضه با تحلدی قرآن کریم
  - معرفی مستشرقان قرآن پژوه و آثار آنان
- ۲. پژوهش های حدیثی
  - معرفی مستشرقان سنت پژوه و آثار آنان

۳. سایر فعالیت‌ها

- آموزش زبان‌های عربی، عبری و فارسی و...
- برگزاری کنفرانس‌های شرق شناسی
- جذب دانشجویان از کشورهای اسلامی
- تأسیس مراکز مطالعات در کشورهای اسلامی و غیر اسلامی
- تحریف ارزش‌ها با استفاده از هنر
- ترویج مبانی لیبرالیسم و ممزوج نمودن آن با فرهنگ اسلامی
- ایجاد تفرقه و آشوب در کشورهای اسلامی

فصل ششم. شبهات مستشرقان

۱. شبهات پیرامون قرآن

- شبهات در مورد مصدر قرآن
- شبهات در مورد تاریخ قرآن (جمع قرآن، تحریف ناپذیری قرآن، مکی و مدنی، ناسخ و منسوخ، محکم و متشابه، اختلاف قرائت‌ها و...)
- شبهات در مورد ادبیات و ساختار قرآن (قصص و تاریخ نگاری قرآن، انسجام آیات قرآن، سازگاری و عدم تناقض در قرآن و...)
- شبهات در مورد معارف قرآن

۲. شبهات پیرامون سنت و سایر احکام دینی

فصل هفتم. مستشرقان مسلمان (مستبصران)

- بررسی تعدادی از مستشرقان که در برخورد با دین اسلام و حقانیت آن به دین اسلام گرویده‌اند.

فصل هشتم. مستشرقان و انقلاب اسلامی ایران

- تاریخچه مطالعات مستشرقان در خصوص ایران
- اهمیت پرداختن به انقلاب اسلامی و ریشه‌های آن
- عوامل انجام مطالعات ایرانی - اسلامی
- معرفی مراکز شیعه شناسی و ایران شناسی
- فعالیت‌های مستشرقان در مقابله با انقلاب اسلامی
- مقابله رهبران و مسئولین نظام اسلامی در برابر مستشرقان

امتیازات نرم افزار

نرم افزار قرآن و مستشرقان (Quran&Orientalism) با اینکه اولین کار در حوزه استشراق است، دارای امتیازات و امکانات فراوانی است که شایسته تقدیر می‌باشد، اینک به مهم‌ترین آن امتیازات اشاره می‌شود:

۱- شکل و طرح زیبا

اولین چیزی که نظر انسان را به خود جلب می‌کند ظاهر آن است، طراحان این نرم افزار به این امر مهم توجه کرده‌اند و این یکی از امتیازات این نرم افزار به حساب می‌آید. این شکل ظاهری شامل عنوان بندی‌های متنوع نرم افزار نیز می‌شود که باعث دست رسی آسان به محتویات نرم افزار شده است. البته ظاهر زیبای چیزی نباید یک انسان را از محتوای آن غافل کند.

۲- ارائه خلاصه‌ای از محتوای بسیاری از کتاب‌ها

مهم‌ترین امر برای یک محقق و پژوهشگر آگاهی از محتویات کتاب یا مقاله است که هدف نویسنده را نشان می‌دهد، دست رسی به این امر مهم یا از طریق خلاصه (چکیده) یا فهرست مطالب یا مطالعه کل کتاب و مقاله حاصل می‌شود که گزینه سوم تقریباً غیر ممکن است؛ بنابراین اولین مراجعه محقق به خلاصه (چکیده) و فهرست مطالب کتاب و مقاله خواهد بود. این امر نیز در نرم افزار قرآن و مستشرقان مورد توجه بوده و بسیاری از کتاب‌ها را وقتی (در قسمت کتابخانه) کلیک می‌کنیم، با صفحه شناسنامه کتاب روبرو می‌شویم که در ذیل آن خلاصه از محتویات کتاب گزارش شده است، این یک گام مثبت و امتیاز است و محقق با خواندن آن می‌داند که در این کتاب چه مطالبی گنجانده شده است آیا در رسیدن به هدفش کمک می‌کند یا خیر.

۳- گنجاندن دایرة المعارف‌ها

شاید رشته «قرآن و مستشرقان» را بتوان گفت تنها رشته ایست که بیشترین مراجعه به دایرة المعارف‌ها را داشته باشد و یکی از منابع مهم این رشته همین دایرةالمعارف‌ها (دایرةالمعارف قرآن لیدن؛ دایرةالمعارف اسلام لیدن و دایرةالمعارف اولیور لیمن) است، پس گنجاندن دایرةالمعارف‌ها بسیار به جا و یکی از امتیازات دیگر نرم افزار قرآن و مستشرقان محسوب می‌شود. البته به جا بود در کنار دایرةالمعارف‌ها چند لغت نامه (دیکشنری) و اصطلاح نامه انگلیسی قرار داده می‌شد.

۴- استفاده از کارشناسان و اساتید برجسته

در جهان علم ثابت شده است که هر کاری اگر دو ویژگی ذیل را داشته باشد، از اعتبار و ارزش بیشتری برخوردار خواهد بود:

یکی تخصص و دیگری تفاهم و تراکم افکار. متولیان نرم افزار قرآن و مستشرقان در این قسمت نیز خوب وارد شده و توانسته‌اند اساتید و کارشناسان برجسته‌ای را همراه سازند، تا اثر خوبی ارائه نمایند. اساتیدی همچون:

- حجت الاسلام و المسلمین دکتر محمد علی رضایی اصفهانی (استاد و عضو هیئت علمی جامعه المصطفی العالمیه)

- حجت الاسلام و المسلمین دکتر محمد حسن زمانی (معاونت سابق بین الملل حوزه های علمیه سراسر کشور)

- حجت الاسلام و المسلمین دکتر محمد جواد اسکندرلو (عضو هیئت علمی جامعه المصطفی العالمیه)

- حجت الاسلام و المسلمین دکتر عبدالکریم بهجت پور (عضو هیئت علمی پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی)

- حجت الاسلام و المسلمین دکتر ابراهیم روشن ضمیر (عضو هیئت علمی دانشگاه علوم اسلامی رضوی)

- حجت الاسلام و المسلمین دکتر غلامعلی عزیزی کیا (عضو هیئت علمی موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام)

که پشتیبان خوبی برای این کار شایسته می باشد.

۵- امکان افزودن کتاب و مقالات و یاد داشت برداری

یکی از امکانات خوب نرم افزار «قرآن و مستشرقان» اضافه نمودن کتاب در قسمت کتابخانه و افزودن مقالات در بخش مقالات است و علاوه بر آن امکان افزودن یاد داشت نیز وجود دارد که کمکی خوبی برای یک محقق می باشد.

۶- استفاده از تمثال و عکس مستشرقان و آرم دانشگاهها (در بخش مقالات)

هر چند استفاده از تمثال ممکن است حجم نرم افزار را بالا ببرد؛ ولی یک فایده دارد و آن اینکه شما یک مستشرق و یک نویسنده غربی را بهتر بشناسید و نیز آرم دانشگاه می تواند در شناخت محقق نسبت دانشگاه کمک کند.

۷- معرفی پایان نامه‌های مرتبط با موضوع

یکی از امتیازات دیگر این نرم افزار، این است که تعدادی از پایان نامه‌ها را تحت عنوان «معرفی آثار» بعد از گزینه «بانک مقالات» گنجانده است که مطالعه چکیده و خلاصه این پایان نامه‌ها می‌تواند، برای یک محقق قابل استفاده و راه گشا باشد. گرچه پایان‌نامه‌هایی که در این قسمت قرار داده شده خیلی زیاد نیست، شایسته است این قسمت هم غنی‌تر شود.

کاستی‌های نرم افزار

همان گونه که اشاره شد، نرم افزار (Software) قرآن و مستشرقان (Quran&Orientalism) دارای امتیازات فراوانی است؛ اما در کنار این امتیازات مانند هر اثر دیگر، کاستی‌هایی به چشم می‌خورد که لازم به یاد آوری است تا در نسخه‌های بعدی بر طرف شود. این کاستی‌ها را می‌توان در دو قالب کلی دسته بندی کرد: یکی کاستی‌های ظاهری (ساختاری) و دیگری کاستی‌های محتوایی^[۱] که در ذیل به صورت مجزاً به آن پرداخته می‌شود:

الف) کاستی‌های ظاهری (ساختاری)

۱. موتور جست‌وجو (Search)

یکی از مهم‌ترین ابزارهای نرم افزار پژوهشی، موتور جست‌وجوی آن است، اگر نرم افزاری این گزینه را نداشته باشد، شبیه یک کتاب الکترونیکی می‌ماند که نمی‌توان از آن استفاده شایسته کرد و کم‌تر مورد توجه محققان قرار می‌گیرد، البته صرف داشتن گزینه جست‌وجو هم کافی نیست باید دو ویژگی «دقت و سرعت» در موتور جست‌وجو نیز مد نظر باشد. خوانندگان عزیز حتماً با نرم افزارهای مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) آشنا هستند از برجسته‌ترین امتیازات نرم افزارهای این مؤسسه، سرعت و دقت در موتور جست‌وجوی آن است. متأسفانه نرم افزار «قرآن و مستشرقان» از این دو ویژگی مهم موتور جست‌وجو که «سرعت و دقت» باشد کم بهره است. علاوه بر این، موارد جست‌وجو (پیدا شده) که معمولاً در سایر نرم افزارها با عدد و رنگ خاص (قرمز یا آبی و...) نشان داده می‌شود در این نرم افزار رعایت نشده و آماری دقیق از یافته‌ها برای کاربر ارائه نمی‌کند. قابل ذکر است که کارشناسان مربوطه روی این نکته حساسیت نشان داده و تلاش خوبی کرده و عملگرهایی را در پایین گزینه جست‌وجو قرار داده؛ اما با این حال، کارکرد موتور جست‌وجو در نرم افزار مذکور رضایت بخش نیست. امید است این قسمت مورد توجه ویژه کارشناسان مربوطه در نسخه‌های بعدی قرار گیرد.

نکته دیگر قابل یاد آوری این‌که، هنگامی که نرم افزار را اجرا می‌کنیم دو گزینه جست‌وجو - یکی در سمت راست و دیگری در سمت چپ مشاهده می‌کنیم که هر دو در عملکرد یکی است اگر یکی بود کفایت می‌کرد و از نظر ظاهری نیز بهتر بود.

۲. لغت‌نامه (دیکشنری)

با توجه به ارتباط تنگاتنگ رشته «قرآن و مستشرقان» با زبان انگلیسی و سر و کارش با دایرة المعارف‌ها (دایرة المعارف قرآن لایدن، دایرة المعارف اسلام لایدن، دایرة المعارف دین و...) که همه به زبان انگلیسی می‌باشد، ضرورت داشت لغت‌نامه‌ی (دیکشنری) در نرم افزار تعبیه می‌شد تا کاربران بهتر بتوانند از اصل منبع استفاده کنند و دنبال ترجمه نباشند.

۳. ناهماهنگی عناوین با متون در برخی زبانه‌ها (نوار پایین)

یک نوار در قسمت پایین صفحه نرم افزار با عناوین مختلف (مفهوم‌شناسی و تاریخچه و...) قابل مشاهده است، در زبانه «شبهات مستشرقان» وقتی روی عنوان شبهات قرآنی اشاره‌گر موس قرار می‌گیرد، عبارات روبرو: «این بخش از نرم افزار به نقد و بررسی و پاسخ به شبهات مستشرقان پیرامون موضوعات تاریخ قرآن، تفسیر قرآن، علوم و معارف قرآن می‌پردازد» دیده می‌شود. همین عبارات وقتی اشاره‌گر موس را روی شبهات حدیثی قرار دهیم نمایان می‌گردد که ارتباط ندارد. علاوه بر اینکه عنوان «شبهات حدیث» بدون یای نسبت غلط است.

همین‌گونه در زبانه «مستشرقان مسلمان» عکس و لتر فرانسوی تکرار شده است. در زبانه «مفهوم‌شناسی و تاریخچه» بعد از باز کردن آن، قسمت پایین - برای اطلاع از ادامه مطلب کلیک کنید - وقتی کلیک می‌کنیم پنجره خالی باز می‌شود، همین وضعیت در قسمت «اهداف و مکاتب استشراق» تکرار شده است. در قسمت «مستشرقان و انقلاب اسلامی» با کلیک روی عبارت - برای اطلاع از ادامه مطلب کلیک کنید - وقتی کلیک کنیم اصلاً عمل نمی‌کند و هیچ پنجره‌ای باز نمی‌شود. همان‌گونه که در (معرفی نرم افزار) به آن اشاره شد، نرم افزار قرآن و مستشرقان از چند قسمت تشکیل شده که دو قسمت آن (کتابخانه و بانگ مقالات) مهم است، با توجه به این دو قسمت، لازم است مقداری در مورد محتوای آن پرداخته شود.

۴. کتابخانه

الف) کم‌توجهی در درج شناسنامه کتاب‌ها

وقتی وارد کتابخانه می‌شویم، با کلیک روی یکی از کتاب‌ها، پنجره مشخصات کتاب باز می‌شود، در قسمت تعداد جلد و مترجم، جدول مشخصات غالباً خالی است، در صورتی که برخی از کتاب‌های موجود در نرم افزار هم دو جلد یا سه جلد و هم دارای مترجم است. مثلاً کتاب

«اصل الانسان بين العلم و كتب السماوية» موريس بوكای با ترجمه فوزی شعبان است که باید در جدول مورد نظر درج می شد؛ ولی نشده است. هم چنین کتاب «آراء المستشرقین حول القرآن الکریم و تفسیره» تألیف عمر بن ابراهیم رضوان، دو جلد است که در جدول درج نشده است. هم چنین کتاب «اهتمام المحدثین بنقد الحديث سنداً و متناً» از محمد لقمان السلفی و کتاب «تاریخ حركة الاستشراق» یوهان فوک، نوبت چاپ در قسمت توضیحات آمده، در حالی که جدول نوبت چاپ که بدین منظور آماده شده خالی است. علاوه بر این برخی از کتابنامه ها ناقص است و تنها به اسم کتاب و اسم مؤلف اکتفا شده و این شیوه استاندارد علمی نیست.

ب) قابل ویرایش بودن مشخصات کتابها

با کلیک روی نام کتاب، وارد صفحه مشخصات کتاب می شویم که کاملاً قابل ویرایش است، این ویژگی گرچه از یک جهت یک مزیت است؛ ولی ممکن است افرادی دست به تحریف، تغییر و حتی حذف بزنند؛ لذا بهتر بود غیر قابل ویرایش باشد؛ چنان که بیشتر مؤسسات نرم افزاری این حق را برای خود محفوظ داشته و جلوه هر گونه تغییر و حذف را بسته است.

ج) دوگانه پنداری مؤلف برخی کتابها

ردیف های ۱۲۶ و ۱۳۶ «الاستشراق و الدراسات الاسلامية» یک کتاب است که مؤلف اصلی عبدالقهار داود عبدالله العانی می باشد؛ ولی به ابراهیم النملة- نیز نسبت داده شده است.

بانک مقالات

هر چند بانک مقالات نسبت به کتابخانه از تنوع بهتری برخوردار و در ظاهر حدود ۱۱۲۲ مقاله (فارسی، عربی و انگلیسی) را در خود جای داده که حدود ۷۷ مقاله عربی^[۲] و هشت مقاله انگلیسی^[۳] و بقیه فارسی است؛ اما تعدادی از این مقالات را انصافاً نمی توان مقاله به حساب آورد؛ بلکه مختصری از زندگینامه یک مستشرق یا معرفی یک دانشگاه است که از یک صفحه تجاوز نمی کند، مثلاً ردیف^[۴] ۲۰۷ شخصی هلندی به نام (استوگ هانگرونی) تنها یک عکس از او گذاشته و در زیر آن یک سطر متن در باره عکس نوشته شده است، هم چنین ردیف ۹۶۵ (دکتر تامس بالنیتن ایروینگ-T.b. irving) عکس و یک پاراگراف متن. ردیف ۳۷۴ (دینه) مستشرق فرانسوی که سه سطر در مورد آن مطلب نوشته و ردیف ۴۰۷ (هودا) مستشرق دیگر فرانسوی در باره آن دو سطر متن نوشته است. یا ردیف های ۹۶۶-۹۸۶ همه وضعیت مشابه را دارد. ردیف ۸۶۹ (خطاهای نحوی قرآن/ جان برتن) و نیز ردیف های ۹۱۱ و ۹۱۲ (امام حسن عسکری و اما هادی (ع)) و ردیف های ۹۵۳-۹۶۳ همه عطف بر ما سبق است. به هر صورت اشکالاتی در این قسمت نیز همانند کتابخانه وجود دارد که به چند مورد از باب نمونه اشاره می شود:

الف) عدم جدایی کتاب‌ها از مقالات

در لیست مقالات برخی کتاب‌ها نیز به چشم می‌خورد. مثلاً: ردیف ۱ «آثار الفکر الاستشراق فی المجتمعات الاسلامیة / محمد خلیفه حسن، ناشر: عین الدراسات و البحوث الانسانیة و الاجتماعیة» این یک کتاب است که دارای ۱۶۵ صفحه سال ۱۹۹۷م چاپ شده است. ردیف ۴ «الاستشراق و الغارة علی الفکر الاسلامی / محمد عبدالله الشرقاوی / ناشر: دار الهدایة، دار الصابونی، ص ۱۲۱»؛ ردیف ۶ «الاستشراق بین الحقیقة والتضلیل (مدخل علمی لدراسة الإستشراق) / اسماعیل علی محمد، چاپ سوم، ۱۴۲۱ق - ۲۰۰۰م، ناشر: الکلمة، ص ۲۵۴» این‌ها کتاب است که در لیست مقالات آمده.

ب) وجود مقالات غیر مرتبط

برخی مقالات در بانک مقالات دیده می‌شود که به موضوع استشراق و قرآن ارتباط ندارد. مثلاً: ردیف ۱۵۷ «خانم اسماء بارلاس» یک محقق مسلمان و مدیر مرکز مطالعات فرهنگی، نژادی و قومی دانشکده علوم سیاسی کالج اتاکا در شهر نیویورک است. آوردن ایشان هیچ ربطی به موضوع ندارد؛ مگر این‌که بگوییم چون ایشان موفق به دریافت جایزه «Spinoza Chair» از دانشگاه آمستردام در هلند یکی از مراکز استشراق به خاطر مشارکت او به مباحث مربوط به زنان و اسلام شد را مستمسک قرار دهیم (ر.ک. متن مقاله). هم‌چنین ردیف ۴۴۷ (نگاهی به زندگی عبدالله یوسف علی و ترجمه او از قرآن کریم) مانند اسما بارلاس یک محقق مسلمان هندی و از فرقه اسماعلیه (بُهرهداودی) و تحصیل کرده انگلستان است نه یک مستشرق. و نیز ردیف ۱۴۰ (بررسی شبکه ماهواره‌ای TBN)، این شبکه ماهواره‌ای (براساس متن مقاله) یکی از شبکه‌های پر قدرت تبلیغ مسیحیت است و دارای چندین زیرمجموعه به زبان‌های مختلف دنیا می‌باشد و به موضوع بحث هیچ ارتباطی ندارد.

ردیف ۶۳۵ (تدوین قرآن / نویسنده عبدالکریم بهجت پور) و ردیف ۶۳۴ (تمهید و جمع‌آوری قرآن / نویسنده محمد حسین محمدی) و ردیف ۶۳۹ (جمع و تالیف قرآن / آیت الله محمد هادی معرفت) و ردیف‌های ۶۷۵، ۶۷۶، ۶۷۸، ۶۷۹، ۶۸۰ و ۸۵۰ تا ۸۵۲ به ترتیب (الهی بودن قرآن و روایات سبعة احرف / سید رضا مؤدب؛ پژوهشی پیرامون اختلاف قرائت‌ها / زهرا شبیری؛ درآمدی بر موضوع حجیت قرائت قرآن / محمد اخوان؛ عوامل پیدایش اختلاف قرائت / علی نصیری؛ مقدمه‌ای بر تاریخ اختلافات قرائت قرآن / مجید معارف و نگاهی نو به روایات نزول قرآن بر هفت حرف / غلامحسین اعرابی و اعجاز بیانی قرآن / آیت الله محمد هادی معرفت) این مقالات هیچ اشاره‌ای در موضوع مورد بحث (استشراق و قرآن) ندارد و این چند نویسنده، همه مسلمان‌اند نه

یک مستشرق. همین گونه ردیف‌های ۸۰۰ تا ۸۰۵ و ۸۷۰ تا ۸۷۷ هیچ اشاره‌ای به موضوع استشراق ندارد. پرسش این است که آیا می‌توان هر مقاله‌ای که در مورد قرآن (به صورت عام) بحث کرده است در این نرم افزار جای داد؟ اگر با قبول این فرض داوری کنیم، نقص بالاتر بر نرم افزار وارد است چنان که (در معرفی نامه نرم افزار) به «جامع‌ترین نرم افزار در مورد استشراق و قرآن» تعریف شده، در حالی که بسیاری از مقالات، کتاب‌ها و... در نرم افزار وجود ندارد!

ج) عدم هماهنگی برخی عناوین با محتوا

این مشکل (عدم هماهنگی) هم در کتابخانه وجود دارد و هم در بانک مقالات. ردیف ۱۰۶ کتاب (من افتراءات المستشرقین علی الاصول العقیدة فی الاسلام/ تألیف فؤاد عبدالمنعم) است وقتی فایل pdf را باز می‌کنیم با عنوان (مناهج المستشرقین الألمان فی ترجمات القرآن الکریم فی ضوء نظریات الترجمة الحدیثة دراسة لنماذج مختارة/ تألیف محمود محمد حجاج رشیدی) مواجه می‌شویم. این نا هماهنگی احتمالاً هنگام بارگیری و آپلود صورت گرفته است که به آسانی قابل اصلاح است.

عناوین برخی مقالات با محتوای آن نیز تناسب ندارد، از باب نمونه ردیف ۱۴۹ (الاستشراق نشأته وتاریخه)، وقتی مقاله را باز می‌کنیم، محتوا با عنوان اصلاً تطابق ندارد؛ چون محتوا در مورد ادوارد سعید مسیحی فلسطینی است که دقیقاً در ردیف ۱۵۳ آمده است. ردیف ۱۶۸ عنوان (ویلیام چیتیک اسلام‌شناس آمریکایی) است؛ ولی وقتی مقاله را باز می‌کنیم زندگینامه جورج جرداق را مشاهده می‌کنیم. نیز ردیف ۸۰۸ با عنوان «تاریخ‌گذاری قرآن» دیده می‌شود؛ ولی وقتی مقاله را باز می‌کنیم با این عنوان «بررسی تاریخ‌گذاری چهار مرحله‌ای قرآن» مواجه می‌شویم. یا ردیف ۲۰۰ (براون/ EDVARD GRANVILIE BROWNE) عنوان انگلیسی ولی محتوای آن فارسی است. ردیف ۵۸۰ و ردیف‌های ۵۷۹ و ۲۸۴ عکس ردیف ۲۰۰ عنوان فارسی ولی متن مقاله انگلیسی است، علاوه بر این محتوای ۲۸۴ و ۵۷۹ عیناً تکرار شده است. ردیف ۵۸۰ نیز تکرار ردیف ۵۷۹ و ۲۸۴ و عنوان فارسی ولی متن مقاله انگلیسی است.

د) تکراری بودن برخی مقالات

۲۳۲

ردیف‌های ۱۶۴ و ۱۶۵ (ایلیا پاولویچ پطروشفسکی) از نظر محتوا کاملاً یکی است که در دو مقاله آمده و هر دو بیش از یک صفحه نمی‌شود. نکته دیگر اینکه پاولویچ ظاهراً اکراینی است ولی روسی معرفی شده مگر اینکه اکراین را جزء شوروی سابق به حساب آوریم. همین گونه ردیف‌های ۱۶۰ و ۱۶۱ در مورد یک اسلام‌شناس و شرق‌شناس آلمانی است با دو عبارت جدا آورده شده (آنه

ماری شمیل) و (آن ماری شمیل) که احتمالاً خطای تایپی باشد و محتوای هر دو مقاله یکی است. ردیف ۱۹۹ (آبراهام ایاسنت انکتیل دو پرون) کل محتوای مقاله دو صفحه است که یک صفحه کاملاً تکراری می‌باشد. ردیف‌های ۲۰۱، ۲۰۲، ۲۰۳، ۲۰۴، ۲۰۵ و ۲۰۶ همه در باره ادوارد گرانویل براون مستشرق انگلیسی ایران شناس می‌باشد که محتوای مقالات غیر از ردیف ۲۰۶ تکراری است و می‌شد همه را در یک مقاله خلاصه کرد. ردیف‌های ۲۱۱ و ۲۱۲ دو مقاله در باره (باز تولد، واسیلی ولادیمیر وویچ) است که از نظر محتوا یکی است با این تفاوت که یکی خلاصه و دیگری کمی مفصل است. ردیف‌های ۲۲۶ و ۲۲۷ دو مقاله در باره (همیلتون الکساندر روسکین گیب) مشابه همان وضعیت واسیلی را دارد. ردیف ۲۵۵ کاملاً تکرار ردیف ۲۲۶ است. ردیف‌های ۲۷۲ و ۲۷۳ (معرفی کنت ول اسمیت)، ردیف‌های ۵۰۵ و ۵۰۹ («ترجمه قرآن» از دایرة المعارف قرآن الیور لیمن/ دکتر رضایی اصفهانی)، ردیف ۲۸۴ و ۵۷۹ تودور نولدکه مستشرق آلمانی و ردیف‌های ۸۵۳ و ۸۵۷ (اعجاز قرآن) نویسنده ریچاردسی مارتین با ترجمه محمد جواد اسکندرلو و بررسی سید رضا مؤدب همه از نظر محتوایی تکراری است. این نوع مقالات اگر ادغام شود بهتر خواهد بود.

ه) مقالات بی منابع یا ناقص منابع^[۵]

برخی از مقالات منابع ناقص است نمونه: ردیف ۲۶۹ (جرج سل) در آخر مقاله آورده شده (تبیان) و همین طور بسیاری از مقالات در آخر آن آمده (دانشنامه آزاد) و حتی برخی مقالات اصلاً منبع ندارد نمونه: ردیف ۳۱۰ (شرق شناسی اسرائیلی) و از ردیف ۳۰۱-۳۶۱ (دانشگاه‌ها) و ردیف ۱۰۰۲ (اسلام هراسی قدیمی ترین شکل شرق شناسی غربیان و آمریکایی‌ها). ردیف ۵۷۳ (لونی ماسینیون نه یک شرق شناس بلکه جاسوس بوده است) تنها عنوان است و اصلاً متن ندارد، بر عکس ردیف ۱۰۰۷ متن دارد عنوان ندارد.

و) تقطیع برخی مقالات

از ردیف ۷۱۶ تا ۷۴۳ همه یک مقاله از حسن رضا رضایی در ماهنامه (بررسی شبهات قرآن و فرهنگ زمانه) نشر انتشارات مرکز مدیریت حوزه علمیه (۱۳۸۲) است که تقطیع شده و به ۲۷ مقاله تقسیم شده است، علاوه بر آن، اسم کوچک نویسنده که (حسن رضا) است تنها در مورد اول درست و در بقیه (رضا) که پسوند اسم کوچک است پیشوند فامیل (رضا رضایی) درج شده است. ردیف‌های ۱۱۱۶-۱۱۲۱ چند فصل از کتاب‌های: (نقد الخطاب الاستشراقی / ساسی سالم الحاج؛ الوحی القرآنی فی المنظور الاستشراقی و نقده/ محمود ماضی؛ آراء المستشرقین حول القرآن الکریم و تفسیره/ عمر بن ابراهیم رضوان). است که تقطیع شده و از صفحات و فصول مقالات مذکور کاملاً این نکته روشن است.

ز) مقالات بدون نویسنده و ناقد

برخی مقالات بدون نویسنده یا محقق و ناقد است، نمونه: ردیف ۱۴۹ (الاستشراق نشأته وتاریخه)، ردیف ۹۰۸ (مهدویت از دیدگاه مستشرقان) و ردیف ۹۰۷ (تقدی بر مقاله امام حسین [علیه السلام] در دایرة المعارف اسلام) نه اصل نویسنده و نه محقق و ناقد معلوم نیست.

ب) کاستی‌های محتوایی

۱. عدم جامعیت

مهم‌ترین کاستی و عیب محتوایی این نرم افزار بر خلاف ادعای مؤسسه تهیه کننده که از آن به عنوان جامع‌ترین نرم افزار در مورد استشراق و قرآن یاد کرده (ر.ک: در باره ما- معرفی نامه نرم افزار) عدم جامعیت آن است؛ چون بسیاری از کتاب‌ها، مجلات، پایگاه‌ها و... در موضوع استشراق وجود دارد که در این نرم افزار گنجانده نشده است. برای اینکه صرفاً ادعا نکرده باشیم به چند نمونه از فصلنامه و پایگاه (که باید در این نرم افزار گنجانده می‌شد) اشاره می‌شود:

فصلنامه‌ها (کتاب‌ها)

یک) دراسات استشراقیة (فصلیة محكمة)، این فصلنامه در کربلای معلی عراق چاپ می‌شود، تا کنون (۹۷/۱۰/۳۰ ش) پانزده شماره آن منتشر شده و در پایگاهش به آدرس: (www.iicss.iq) نیز قرار داده شده و نمایندگی رسمی اش در قم، بلوار معلم، مجتمع ناشران، طبقه همکف (مرکز مبيعات العتبة العباسیة المقدسة) است.

دو) سلسلة كتب الثقافة المقارنة الاستشراقیة که زیر مجموعه‌ای وزارت فرهنگ (دارالشئون الثقافیة العامة) دولت عراق است. این فصلنامه که در بغداد پایتخت عراق چاپ می‌شود، تا کنون پنج شماره آن منتشر شده است.

سه) المجلة العربية للدراسات الاستشراقیة/ مرکزالمدينة المنورة لدراسات و بحوث الاستشراق. این فصلنامه در مدینه منوره چاپ و تا کنون دوازده شماره آن منتشر گردیده است، پایگاهش به آدرس: (www.madinacenter.com) می‌باشد.

پایگاه‌ها (سایت‌ها)

پایگاه‌های زیادی در این مورد وجود دارد که هر کدام از این پایگاه‌ها بخشی را در موضوع استشراق اختصاص داده و کتاب‌های زیادی را با فرمت PDF در اختیار پژوهشگران قرار داده است. به عنوان نمونه به چند مورد اشاره می‌شود:

۱. مکتبه المهتدين www.al-maktabeh.com

۲. مکتبه الاسكندرية www.bib-alex.com

۳. احباب الکتاویة www.alkeltawia.com

۴. المکتبه الوقفية www.waqfeya.com

۵. مکتبه الکتب لتحميل الکتب مجاناً www.pdf-books.org

۶. جامع الکتب المصورة www.kt-b.com

۷. مرکز مداد للدراسات الاستشراقية الحديثة^[۶] www.fisalpro.net

۸. جامعة الطيبة^[۷] www.repository.taibahu.edu.sa

۲. بیگانه بودن قرآن

چون نام نرم افزار «قرآن و مستشرقان» است، از سوی دیگر طبق گفته سازندگان و متولیان، این نرم افزار یک نرم افزار پژوهشی است، لازم بود متن قرآن نیز گنجانده می شد تا محقق و کسی که می خواهد تحقیقی انجام دهد اگر نیاز به قرآن پیدا کرد، دسترسی سریع تر به قرآن داشته باشد، متأسفانه انگار قرآن در این نرم افزار بیگانه است. بهتر بود مدیران محترم نرم افزار، از روش و متد مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) الگو برداری می نمود؛ چون اکثر نرم افزارهای نور حتی مجموعه آثارها متن قرآن را در خود دارد.

۳. وجود کتاب غیر مرتبط در کتابخانه

برخی کتاب هایی که به موضوع استشراق مربوط نیست در این نرم افزار قرار داده شده است، از جمله:

- اسرار ترتیب القرآن، تألیف جلال الدین سیوطی (مسلمان)، این کتاب در مجموع ۳۲ صفحه دارد که اصلاً به بحث استشراق اشاره نکرده است!

- الاسرار الطیبة و الاحکام الفقهية فی تحریم الخنزیر، تألیف عبدالجلیل شلمی (مسلمان)، ربطی به موضوع استشراق ندارد و تنها در فصل چهارم این کتاب عنوان «خنزیر نزد اهل کتاب» آمده است.

- البرهان فی ترتیب سور الفرقان، تألیف ابی جعفر غرناطی (مسلمان)، تنها در صفحه ۶۱ کتاب «موقف بعض المستشرقین من ترتیب القرآن» آمده و دو صفحه بیشتر بحث نکرده است.

- المسلمون فی انجیل متی، تألیف ممدوح جاد، همان گونه که از نام کتاب پیدا است، موضوع کلی این کتاب تطبیق اسلام و مسیحیت بارویکرد قرآن و انجیل متی است که نویسنده آن نیز مستشرق نمی باشد بلکه یک عرب مسلمان است.

- البرهان فی تناسب سور القرآن، تألیف احمد ابن ابراهیم ثقفی، مانند کتاب های فوق در مورد استشراق بحثی نکرده و نویسنده آن هم مستشرق نیست.

۴. تکرار برخی کتاب‌ها

- کتاب «المستشرقون و القرآن» تألیف دکتر ابراهیم عوض یک جلد است و دوبار آمده است؛ کتاب «انتاج المستشرقین و اثره فی الفكر الاسلامی الحدیث» تألیف مالک بن نبی، این کتاب کوچک در مجموع حدود ۴۸ صفحه دارد و سه بار آمده است.
- کتاب «آراء المستشرقین حول القرآن الکریم و تفسیره» تألیف عمر بن ابراهیم رضوان، دو جلد است و جلد اول تکرار شده است.

۵. کتاب‌های فارسی و انگلیسی در نرم افزار

کتاب‌های فارسی زیادی در مورد استشراق نگاشته شده است که متأسفانه از مجموع ۲۰۸ کتاب در بخش کتابخانه نرم افزار، به یک مورد (نقد آثار خاورشناسان/ مصطفی حسینی طباطبایی) و ۱۶ شماره از (فصلنامه خاورشناسان) بسنده شده است. در مورد کتاب‌های انگلیسی نیز غیر از سه دایرة المعارف (قرآن، اسلام و اولیور لیمن) هیچ کتاب دیگری به زبان انگلیسی نیامده است. در حالی که اکثر کتاب‌ها در موضوع استشراق به زبان انگلیسی و دیگر زبان‌های اروپایی است.

۶. حجم نسبتاً زیاد نرم افزار

اکثر مؤسسات که در راستای تولید نرم افزار خصوصاً نرم افزارهای متن محور فعالیت دارند در تلاش هستند، تا از حجم و سنگین شدن محصول خود بکاهند. به طور مثال نرم افزار جامع الاحادیث ۳ مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی نور بالغ بر ۴۱۷ کتاب دارد و دارای حجمی (1.96 GB) است؛ اما نرم افزار «قرآن و مستشرقان» با اینکه متن محور است متأسفانه نسبتاً سنگین و حجم زیادی (4.19 GB) دارد. شاید گنجاندن تعداد فیلم از گفت‌وگوهای اساتید و کارشناسان در موضوعات مختلف و استفاده تمثال و عکس برخی مستشرقان باعث حجیم شدن نرم افزار شده است، هرچند این کار از یک جهت بر غنای نرم افزار می‌افزاید؛ ولی به ارزش حجیم شدنش نمی‌ارزد.

۷. تقطیع برخی کتاب‌ها

کتاب «درس من حیاة مستشرق مثال من أمثلة الاستشراق الاستعماری» تألیف عبدالله بن نوح، ۱۲ صفحه است که ظاهراً چند صفحه از کتاب برگزیده و تقطیع شده و بقیه حذف شده است و این نکته از شماره صفحه کتاب به خوبی پیداست؛ چون شماره صفحات بالای پانصد صفحه است.

ردیف ۹۴ شبهات جولدزیهر حول القرائات القرآنیة فی کتاب «مذاهب التفسیر الاسلامی» تألیف احمد وان حسن بن وان، همان‌گونه که از نام آن پیداست، این یک جزوه درسی دانشکده قرآن و حدیث دانشگاه کشور مالزی است که برای سطح کارشناسی ارشد از یک بخش کتاب «مذاهب التفسیر الاسلامی» گلدزیهر مستشرق آلمانی تهیه شده و ۲۴ صفحه است.

نکته: شاید این نوع کارها از سوی متولیان نرم افزار نباشد اما این نکته قابل یادآوری است که دقت در انتخاب کتاب به عهده آنان بوده است.

۸. غنی نبودن کتابخانه

مجموع کتاب‌ها در این نرم افزار غیر از «دایرة المعارف‌ها» ۲۰۸ کتاب است که کم است و با جامعیت نرم افزار هم خوانی ندارد. در جای دیگر اشاره شد، که بسیاری از کتاب‌های فارسی و انگلیسی وجود دارد که جایش در این نرم افزار خالی است.

۹. غنی نبودن پایان‌نامه‌ها

در قسمت «معرفی آثار» تعدادی از پایان‌نامه‌ها گنجانده شده است که اصل این کار خوب است؛ ولی می‌شد این را غنی‌تر کرد. متأسفانه این قسمت هم مانند کتابخانه و بانک مقالات ناقص است و کل پایان‌نامه‌ها ۷۷ عدد می‌باشد که سه عدد آن رساله دکتری است و از پایان‌نامه‌های عربی و انگلیسی خبری نیست.

۱۰. معرفی اساتید

اصل گزینه «معرفی اساتید» در نرم افزار خیلی جا ندارد، مگر اینکه توجه کنیم این اساتید در موضوع استشراق کار کرده و از مشاوران به ثمر نشستن نرم افزار بوده‌اند. به هر صورت، در زیر مجموعه معرفی اساتید، زندگی‌نامه دکتر محمود رامیار، از نظر ویرایشی اشکالات زیادی دارد و چندین بار کلمات تکرار شده و تاریخ تولد که باید ابتدا می‌آمد در وسط پاراگراف‌ها قرار گرفته است. علاوه بر همه این نواقص چرا ایشان به عنوان استاد در موضوع استشراق معرفی شده در حال که ایشان فقط شاگرد مستشرق ویلیام موننگمری وات انگلیسی در دانشگاه ادینبورگ و یک ترجمه کتاب به نام «درآستانه قرآن» دارد فعالیت دیگری از او دیده نمی‌شود. پرسش این است که آیا شاگردی و ترجمه یک و یا دو عنوان کتاب می‌توان کسی را به عنوان استاد آن رشته معرفی کرد؟ ناگفته نماند که مدرک دکتری ایشان نیز حقوق است نه موضوع استشراق. نکته دیگر اینکه ذیل «تاریخ قرآن» ایشان، مطالب طولانی به عنوان ویژگی کتاب آمده است که بسیاری از مطالب اضافه است و همان اشکالات ویرایشی را نیز دارد و معرفی کتاب جایش اینجا نیست؛ چون هدف معرفی استاد است نه آثار او و این هدف تنها با ذکر نام آثار حاصل می‌شود.

نتیجه

۲۳۷

با بررسی نرم افزار «قرآن و مستشرقان» به دست آمد که امتیازات قابل توجهی از جهت شکل ظاهری و محتوا داشت و از جهت کاستی‌های ظاهری و محتوایی می‌توان با رفع آنها به غنی شدن آن کمک کرد از جمله:

- ۱- غنی سازی محتوا (گنجانیدن کتابها و مقالات فارسی، عربی و انگلیسی بیشتر)؛
- ۲- تفکیک کتاب‌ها و مقالات عربی، فارسی و انگلیسی از هم دیگر؛
- ۳- تفکیک زندگینامه مستشرقان از بانگ مقالات؛

۴- رعایت استاندارد نرم افزارهای جهانی، در این نرم افزار (نمونه: مجموعه آفیس و نور)؛

۵- قابلیت ارتقا و آبدیت نرم افزار (برای کاربران)؛

۶- گنجاندن لغت نامه‌های معتبر.

پی‌نوشت‌ها

[۱] منظور از کاستی‌های محتوایی، این نیست که متن تک‌تک مقالات و کتاب‌ها مورد مطالعه قرار گرفته و اشکالات آنها گزارش شود، این به عهده‌ای صاحب اثر است؛ بلکه این است که کتابها و مقالات که در این نرم افزار بارگذاری شده از اعتبار و اتقان لازم علمی پژوهشی برخوردار باشد و نیز ابزارهای مورد استفاده در این نرم افزار استانداردهای جهانی را دارا باشد.

[۲] ردیف ۲۳۶ هاری سانت جون بریدجر فیلبی و ردیف‌های ۲۹۰ تا ۳۰۰، ردیف ۴۶۲، ردیف‌های ۵۲۰، ۵۳۲ و ۵۳۳، ۵۴۶، ۵۵۷، ۵۸۲، ۵۹۳ و ۵۹۷ تا ۶۰۶، ۶۲۹ تا ۶۳۳، ۶۶۳ تا ۶۶۵، و ۶۷۳، ۶۸۱ تا ۶۸۶، ۶۹۱، ۶۹۷، ۸۰۱، ۸۱۲، ۸۱۳، ۸۲۰، ۸۲۱، ۸۲۲، ۸۳۵، ۸۴۱، ۸۴۴، ۸۴۵، ۸۷۷ تا ۸۸۸، ۱۰۵۳ تا ۱۰۵۶، ۱۰۶۱ تا ۱۰۶۷، ۱۰۹۸، ۱۱۰۹، ۱۱۱۶ تا ۱۱۲۲.

[۳] ردیف ۱۷۶ ریچارد سیمون، ردیف ۲۱۷ دی‌ساسی، ردیف ۲۳۷ هانوتو، ردیف ۲۶۲ پیتر وینرابل، ردیف ۲۶۴ کارل گوتلیب، ردیف ۲۶۵ ادوارد پوکوک، ردیف ۲۷۰ روبرت کیتون، ردیف ۲۷۱ ساموئل رینو، ردیف ۲۷۹ رامون لول، ردیف ۲۸۴ و ۵۷۹ تودور نولدکه.

[۴] نکته مهم: ترتیب اعداد ردیف‌ها، بر اساس پیش فرض نرم افزار است یعنی وقتی قسمت کتابخانه و بانک مقالات را باز کردیم، دیگر روی منوها (نام مقاله، نام نویسنده، نام خانوادگی نویسنده، نام مترجم و...) کلیک نکنیم، اگر روی یکی از گزینه‌های فوق کلیک کنیم ترتیب عناوین و اعداد به هم می‌خورد.

[۵] البته بی منابع یا ناقص منابع هرچند مستقیماً به نرم افزار بر نمی‌گردد، اما انتخاب مقالات یا کتاب به عهده کارشناسان محترم است؛ چون بر اساس ادعا این نرم افزار یک نرم افزار پژوهشی تحقیقی است به این نوع مقالات نمی‌توان استناد کرد.

[۶] این سایت در شهر طهران عربستان قرار دارد و از سوی چند خیر راه اندازی و اداره می‌شود.

یکی از بهترین پایگاه‌های است که در مورد استراق به صورت موضوع‌بندی شده پرداخته است.

[۷] این پایگاه از سوی دانشگاه طیبه (Taibah University) که مرکز آن در مدینه منوره است راه اندازی شده و کتاب‌های این پایگاه همه به زبان انگلیسی است. دانشگاه طیبه در سال ۲۰۰۳ تأسیس شده است.

منبع مورد نقد

نرم افزار «قرآن و مستشرقان»، تولید مؤسسه «نستوه»، تاریخ ۲۱ آبان ۱۳۹۳ ش.